

# PRIKAZ LJETNE ŠKOLE EUROPSKOG PRIVATNOG PRAVA

**SALZBURG, 4.-16. SRPNJA 2016.**

Jan Torjanac\*

## 1. UVOD

U Salzburgu je od 4. do 16. srpnja u organizaciji Akademije za europsko privatno pravo i Sveučilišta u Salzburgu, a pod stručnim vodstvom profesora i dekana Pravnog fakulteta u Salzburgu Michaela Rainera, održana već tradicionalna, sedamnaesta po redu, ljetna škola europskog privatnog prava.<sup>1</sup> Škola se bavi analizom i proučavanjem osnova pravnih sustava u 30 zemalja svijeta s naglaskom na privatno pravo i na harmonizaciju, odnosno unifikaciju privatnog prava na razini Europske unije. Osim niza eminentnih predavača, teoretičara i praktičara s područja privatnog prava u ljetnoj školi aktivno je sudjelovalo više od 100 studenata, poslijediplomanata, profesora te članova državnih tijela i nevladinih udruga iz cijelog svijeta.

Pozdravnu riječ sudionicima je uputio inicijator ljetne škole prof. Michael Rainer, koji se u svojem uvodnom izlaganju, nakon ceremonije otvorenja, upoznavanja s akademskim programom ljetne škole te predstavljanja organizacijskog tima i predavača, kratko osvrnuo na početke i razvoj te ljetne škole. Ona je naime počela kao projekt u kojem je sudjelovalo samo nekoliko europskih zemalja i postupno je proširila svoju bazu izučavanja na većinu današnjih članica EU-a te pravne poretke izvan EU-a.<sup>2</sup> Prema profesorovim riječima škola ponajprije ima svrhu proširiti pravne i kulturne vidike.

Rad u ljetnoj školi odvijao se u predavanjima, panelima i radionicama.

Predavanja (*lectures*) održalo je više od 40 predavača, koji dolaze iz gotovo svih zemalja članica Europske unije te iz pravnih poredaka izvan Europe. Polaznicima su predstavili svoje pravne sustave. Većina je predavanja bila na engleskom jeziku, ali je za neka polaznik mogao birati na kojem će ih jeziku slušati (engleski, njemački, francuski i španjolski).

S polaznicima se jednako tako diskutiralo o problemima u komparativnom i međunarodnom pravu s kojima se suočavaju pravnici, a u čiju se dubinu dodatno zalazilo prilikom održavanja panela ili okruglih stolova (*panels/roundtables*) na kojima je po

---

\* Jan Torjanac, mag.iur., asistent na Katedri za građansko pravo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

<sup>1</sup> <http://www.uni-salzburg.at/index.php?id=29085>

<sup>2</sup> To se može objasniti ekspanzijom europskog kulturnog i pravnog utjecaja kroz povijest budući da se svi moderni privatnopravni poreci u najvećem dijelu temelje na pravu njemačkog, austrijskog i francuskog građanskog zakonika te nekodificiranog anglosaksonskog prava, uza svu prateću literaturu.

nekoliko predavača prezentiralo svoje viđenje problema i zatim ga raspravilo sa sudionicima.

Bilo je i prilike za dobivanje praktičnijeg uvida u razlike među pravnim sistemima tijekom tri radionice (*workshops*), na kojima se raspravljalo o hipotetskom slučaju na koji su polaznici trebali primijeniti pravna pravila svoje zemlje. Radionice su bile organizirane paralelno na engleskom, njemačkom i francuskom jeziku (v. поближе *infra*).

Autor je prikaz strukturirao sukladno općoj doktrinarnoj podjeli privatnopravnih sustava na: 1. kontinentalni, 2. anglosaksonski i 3. mješoviti pravni krug (koji će, iako bismo ga mogli svrstati u kontinentalni pravni krug, zbog svojih specifičnosti biti posebno analiziran), 4. privatnopravni poredak država bivšeg socijalističkog pravnog kruga, 5. privatnopravni poredak Europske unije u nastajanju. Rečena se struktura i analiza temelji na izlaganjima predavača, odnosno na razlikovnim karakteristikama koje su predavači isticali.

S obzirom na iznimno bogat sadržaj ljetne škole, po kojem je ovaj sveučilišni studijski program jedinstven u svijetu, u ovom članku daje se nešto opširniji prikaz rada ljetne škole nego što je to uobičajeno, s većim brojem fusnota, koje dodatno informiraju, odnosno objašnjavaju određene termine, a s ciljem što iscrpnijeg informiranja zainteresirane javnosti o ovom vrijednom i korisnom obliku obrazovanja i usavršavanja.

## 2. KONTINENTALNI PRAVNI KRUG

### 2.1. Germanska podskupina

Predavanje o njemačkom Građanskom zakoniku, BGB-u<sup>3</sup>, održao je prof. Wolfram Buchwitz sa Sveučilišta u Bonnu. Profesor je najprije iznio kratak pregled povijesnog razvoja njemačkog privatnog prava<sup>4</sup> i utjecaja BGB-a na ostale pravne poretke, kao što je primjerice Japan, a zatim je prikazao strukturu BGB-a, koji se sastoji od pet knjiga (pandektna podjela).<sup>5</sup> Nakon prikaza izvora prava, sudskog sustava i pravnog obrazovanja u Njemačkoj, ostatak je predavanja bio posvećen dvama materijalnim aspektima građanskog prava – povredi ugovorne obveze i prijenosu prava vlasništva. Što

<sup>3</sup> *Bürgerliches Gesetzbuch* (RGBl. 1896 S. 195 Inkrafttreten am 1. Jänner 1900.).

<sup>4</sup> Posebno je zanimljivo bilo izlaganje o 19. st., kojega je prva polovica obilježena pravnim romantizmom, u kojem se budi interes za povijest općenito, pa tako i povijest prava, a koji se razvio kao protuteža industrijskoj revoluciji. U tom su se razdoblju iskristalizirala dva mišljenja koja čine podlogu sukoba oko donošenja kodifikacije (*Kodifikationsstreit*) – Thibautovo, koje je bilo opredijeljeno za građansku kodifikaciju, i Savignyjevo, koje je pobijedilo i prema kojem je izradu kodifikacije trebalo odgoditi jer bi ona zaustavila razvoj prava koje se postupno treba razvijati kroz duh naroda (*Volksgeist*). Drugu polovinu 19. st tako karakterizira pandektizam, koji sistematizira učenja prethodnog razdoblja konstruirajući apstraktnu kategorije na temelju konkretnih slučajeva izučavanih u prvom razdoblju – njemački formalizam i konstruktivizam. Vrhunac te sistematizacije bilo je donošenje BGB-a.

<sup>5</sup> 1. Opći dio, 2. Obvezno pravo, koje se dijeli na Opći dio, koji se pak može podijeliti na Obveze i Ugovore, i Posebne odredbe o kupoprodaji, najmu itd., 3. Stvarno pravo, 4. Obiteljsko pravo i 5. Nasljedno pravo.

se tiče potonjeg režima, prihvaćena je apstraktna tradicija, a prema njoj čak i ako je ugovor kao *titulus* nevaljan, prijenos će biti valjan ako je predan posjed (*modus*) te ako su stranke suglasne oko prijenosa prava vlasništva. Ta suglasnost konstituira drugi, valjani ugovor, koji se zove ugovor *in rem*.

Prof. Johanna Filip Fröschl sa Sveučilišta u Salzburgu održala je predavanje na temu austrijskog Građanskog zakonika, ABGB-a.<sup>6</sup> Profesorica je najprije iznijela kratak pregled povijesnog razvoja austrijskog privatnog prava<sup>7</sup> pa preko pregleda organizacije sudstva i pojašnjenja suvremenih tendencija za rekodifikacijom došla do strukture ABGB-a, koja slijedi institucijski model, pa se tako, za razliku od BGB-a, sastoji od tri dijela.<sup>8</sup> Posebno su obrađene odredbe o odgovornosti za materijalne i pravne nedostatke te sustav prijenosa prava vlasništva, za koji je u skladu s klasičnim rimskom pravom potreban valjani ugovor kao *titulus* i predaja u posjed kao *modus* – kauzalna tradicija.<sup>9</sup> Profesorica je pri tom napomenula kako u austrijskom pravu postoje pravni načini da se zaobiđe doslovna primjena pravila o *modus* uz pomoć instituta kao što su *constitutum possessorium* i *brevi manu*. Time se praktično izjednačivši s romanskim konsenzualnim sustavom (v. *infra*).

Prof. Pascal Pichonnaz sa Sveučilišta u Fribourgu predstavio je švicarski pravni sustav. Na švicarski su Građanski zakonik<sup>10</sup> pretežito utjecali režimi prethodno opisana dva poretka. Ta je kodifikacija podijeljena u četiri knjige, dok je obvezno pravo regulirano na monistički način zajedno s trgovačkim pravom u Zakonu o obligacijama,<sup>11</sup> koji se u doktrini naziva petom knjigom. Od pravnih instituta obrađene su odredbe o zakašnjenju, neispunjenju i neurednom ispunjenju ugovornih obveza te o izvedenom stjecanju prava vlasništva, gdje je prihvaćena apstraktna tradicija po uzoru na BGB.

Uvod u tursko privatno pravo iznijela je prof. Ceyda Süral sa Sveučilišta Kadir Has u Istanbulu. U povijesnom je uvodu profesorica pojasnila kako su turski Građanski zakonik iz 1926.<sup>12</sup> i Obligacijski zakonik iz 2012. u osnovi prijevod odgovarajućih švicarskih Zakonika. S druge strane turski Trgovački zakonik iz 2012. temelji se na odredbama njemačkoga Trgovačkog zakonika. Posebno je prikazan tijek parničnog postupka te

---

<sup>6</sup> *Allgemeine bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie* (JGS Nr. 946/1811, Inkrafttreten am 1 Jänner 1812.).

<sup>7</sup> Od kodifikacija prosvijećenih apsolutista u 18. st. preko donošenja ABGB-a 1811. godine i utjecaja pandektne škole u 19. st. pa do noveliranja ABGB-a početkom 20. st.

<sup>8</sup> 1. Pravo osoba, 2. Imovinsko pravo i 3. Zajedničke odredbe. 1. Pod kategoriju prava osoba spadaju odredbe o pravnoj i poslovnoj sposobnosti te o obiteljskom pravu. 2. U kategoriju Imovinsko pravo ubrajamo odredbe o stvarnom, obveznom i nasljednom pravu. 3. U Zajedničke odredbe uvrštavaju se odredbe o stjecanju, promjeni i prestanku prava i obveza te o dosjelnosti i zastari.

<sup>9</sup> Razlika između kauzalnog i apstraktnog stjecanja pokazana je na primjeru ugovora kojem nedostaje propisani oblik. Budući da je kauza nevaljana, prodavatelj se prema ABGB-u može poslužiti vlasničkom tužbom za povrat stvari, dok prema BGB-u može koristiti samo kondikcijski zahtjev budući da je ugovorom *in rem* prenio vlasništvo. No pretpostavka postojanja *modusa* zajednički je nazivnik germanskoj podskupini.

<sup>10</sup> *Le code civil suisse* od 10. prosinca 1907. (njemački: *Schweizerisches Zivilgesetzbuch*; talijanski: *Codice civile svizzero*).

<sup>11</sup> *Droit des obligations* (SR 22) od 30. ožujka 1911. (njemački: *Obligationenrecht*; talijanski: *Diritto delle obbligazioni*).

<sup>12</sup> *Türk Kanunu Medenisi* (Yayımlandığı R. Gazete 339) od 17. veljače 1926.

postupak priznanja i izvršenja stranih sudskih odluka, a znatna pozornost posvećena je institutima turskoga obiteljskog prava.<sup>13</sup>

Povijesni razvoj i glavne značajke slovenskoga privatnog prava izložio je prof. Miha Juhart sa Sveučilišta u Ljubljani. Među prikazanim pravnim institutima stvarnog prava bili su načelo *superficies solo cedit* i načelo povjerenja u zemljišne knjige, a iz područja obveznog prava prikazani su institut cesije te ugovorna i izvanugovorna odgovornost za štetu. Profesor je istaknuo iznimnu važnost austrijskog ABGB-a u suvremenom slovenskom pravu te je kao kuriozitet istaknuo da se slovenski Vrhovni sud u 2010. godini u 27 slučajeva poslužio odredbama ABGB-a kao pravnim temeljem za svoje odluke.

Predavanje o grčkom privatnom pravu održala je prof. Kalliroi Pantelidou sa Sveučilišta Demokritos u Traciji. Predavanje je obuhvatilo povijesni razvoj grčkoga privatnog prava i strukturu grčkoga Građanskog zakonika<sup>14</sup> iz 1946. godine, koji je u potpunosti preuzeo sadržaj i strukturu BGB-a. Tijekom predavanja prikazana su načela privatnog prava te odredbe o zakašnjenju s ispunjenjem, neispunjenju i nemogućnosti ispunjenja ugovornih obveza, a velik dio bio je posvećen obiteljskom pravu i pravu žena.

## 2.2. Romanska podskupina

Prof. Pascal Ancel s Fakulteta prava, ekonomije i financija Sveučilišta u Luksemburgu održao je predavanje na temu francuskog Građanskog zakonika, CC-a.<sup>15</sup> Profesor je najprije dao kratak pregled povijesnog razvoja francuskog privatnog prava<sup>16</sup> i utjecaja CC-a na druge pravne poretke, pa su obrađene teme državnog uređenja, javnog prava, zakonodavnog postupka i strukture sudstva, a zatim je prikazana struktura CC-a, koji se sastoji od tri knjige (institucijska podjela).<sup>17</sup> Predavanje je obuhvatilo opis obiteljskopravnog uređenja, a profesor se osvrnuo na reformu obveznog prava iz te godine provedenu uslijed rastućeg broja zaduženih građana, a koje je suština da sud ima diskreciju postaviti dodatni rok tuženiku za ispunjenje obveze ako takvo što odgovara okolnostima. Spomenut je i kauzalni konsenzualni sustav, u kojem je za prijenos prava vlasništva potreban samo *titulus*, tj. ugovor, bez potrebe predaje u posjed, jer je već sklapanjem ugovora preneseno vlasništvo.<sup>18</sup> Profesor je uočio da se slijedom toga

<sup>13</sup> Kao kuriozitet istaknut je pravni institut zaruka, koji se definira kao uzajamno obećanje braka od strane zaručnika - u slučaju neopravdanog raskida zaruka oštećena strana ima pravo na naknadu štete.

<sup>14</sup> ΠΗΓΗ: "ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ" ΤΡΑΠΕΖΑ ΝΟΜΙΚΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΔΣΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΝΟΜΟΘΕΤΗΜΑΤΟΣ Είδος: ΑΣΤΙΚΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ ΦΕΚ: Α 164 1984/1024 od 23. veljače 1946.

<sup>15</sup> *Le code civil desfrançais* od 21. ožujka 1804.

<sup>16</sup> 1. Razdoblje starog prava (*ancien droit*), 2. Francuska revolucija 1789., donošenje CC-a 1804. 3. Razdoblje nakon CC-a.

<sup>17</sup> 1. O osobama (statusnopravni i obiteljskopravni položaj fizičkih osoba), 2. O vlasništvu i različitim oblicima vlasništva (stvarno pravo), 3. O različitim načinima stjecanja vlasništva (nasljedno pravo, obvezno pravo, uređenje imovinskih odnosa između bračnih drugova).

<sup>18</sup> Prof. Fröschl ilustrirala je tu razliku kod dvostruke prodaje. Prema francuskom pravu, ako dvije osobe steknu pokretninu, vlasnikom postaje osoba koja je prva potpisala ugovor, dok po njemačkom i austrijskom pravu vlasnikom postaje ona osoba koja je prva došla u posjed stvari. Ista se logika primjenjuje kod

obveznopravno načelo više sile – *Periculum est emptoris* – poklapa sa stvarnopravnim načelom *Casum sentit dominus* jer je kupac sklapanjem ugovora postao vlasnikom stvari.<sup>19</sup>

Uvod u belgijsko pravo izložio je prof. Erik van den Haute s Université libre de Bruxelles. Posebna pozornost posvećena je hijerarhiji pravnih izvora, pri čemu je za Belgiju karakteristično da zakonodavni akti usvojeni na razini triju regija (Flandrija, Valonija i Bruxelles) imaju jednaku pravnu snagu kao i oni usvojeni na razini cijele Kraljevine.<sup>20</sup> Privatno pravo uređeno je jednako na razini Kraljevine, koja nema vlastiti građanski zakonik, nego primjenjuje francuski CC, čiji su se pojedini pravni instituti razvijali u belgijskoj pravnoj praksi u znatnoj mjeri različito nego u Francuskoj, čemu je ovo predavanje posvetilo posebnu pozornost.

Sljedeće predavanja održao je prof. Laurens Winkel sa Sveučilišta u Rotterdamu. Rane verzije nizozemskog građanskog zakonika, pa tako ona i prva iz 1804., u velikoj su mjeri utemeljene na francuskom CC-u. Ipak, nizozemski Zakonik iz 1838. naglasio je razliku između osobnih prava i prava na stvarima, što nije slučaj s *Code Civile*. Godine 1992. usvojen je novi Građanski zakonik,<sup>21</sup> u vezi s kojim je zanimljivo da se sastoji od čak 10 knjiga.<sup>22</sup> Profesor je istaknuo da su se o određenim pitanjima u vezi s izradom tog Zakonika vodile žustre rasprave.<sup>23</sup>

Prof. Troiano sa Sveučilišta Veroni održao je predavanje o talijanskom privatnom pravu. U uvodnom je izlaganju, dotaknuvši se povijesnog pregleda talijanskog privatnog prava, istaknuo da je talijanski *Codice civile* iz 1865., donesen nakon ujedinjenja Italije, bio gotovo identičan francuskom CC-u. Godine 1942. na snagu je stupio novi Zakonik,<sup>24</sup> koji uslijed geopolitičkih saveza tog vremena usvaja određene germanističke koncepte. Tako se na kraju ipak pretežiti francuski utjecaji očituju u prvom redu u prihvaćanju konsenzualnog sustava i koncepta kauze obveze, dok su germanistički utjecaji u obliku BGB-a i ABGB-a zastupljeni ponajprije u strukturiranju Zakonika i u određenim odredbama obveznog,<sup>25</sup> odnosno stvarnog prava.<sup>26</sup> Slijedom navedenog profesor je talijanski Građanski zakonik

---

nekretnina – vlasnikom postaje osoba koja se prva upiše u zemljišne knjige, dok je u romanskim sustavima pravilo da upis ima tek učinak publiciranja.

<sup>19</sup> Taj sustav sadržava i jednu iznimnu pogodnost za kupca u obliku mogućnosti da kupljenu stvar potražuje od prodavatelja reivindikacijom, što mu, uostalom, jamči nezastarijevanje zahtjeva za predaju stvari, za razliku od tradicijskog sustava BGB-a i ABGB-a.

<sup>20</sup> Iako u Belgiji postoje tri ravnopravne jezične zajednice (francuska, nizozemska i njemačka), zakonodavstvo je većinom dvojezično (francusko i nizozemsko), dok se propisi tek poslije prevode na njemački jezik.

<sup>21</sup> *Burgerlijk Wetboek* (Staatsblad no. 670) od 1. siječnja 1992.

<sup>22</sup> 1. Fizičke osobe i obiteljsko pravo, 2. Pravne osobe, 3. Opća načela stvarnog prava, 4. Nasljedno pravo, 5. Stvarna prava, 6. Obveze i ugovori općenito, 7. Ugovori posebno, 8. Pravo prijevoza, 9. Pravo intelektualnog vlasništva i 10. Pravila o sukobu zakona.

<sup>23</sup> Tako se u jednom trenutku zagovaralo da djeca mlađa od 14 godina, a po osnovi pravičnosti, odgovaraju za štetu koju nanesu osobno, ali je u parlamentarnoj raspravi ta ideja ipak odbačena u korist objektivne odgovornosti roditelja.

<sup>24</sup> *Regio decreto n. 262 Approvazione del testo del Codice civile* (GU n. 79) od 4. travnja 1942.

<sup>25</sup> Koncept predugovorne odgovornosti preuzet je u talijanski zakonik posredstvom njemačke doktrine.

<sup>26</sup> Prema ABGB-u, čije je rješenje prihvatio talijanski Zakonik, objekti stvarnih prava mogu biti i nematerijalni oblici poput energije.

okarakterizirao kao “treći put” s obzirom na to da je riječ o “francuskom sadržaju obrađenom pomoću njemačke pravne metodologije”.

Predavanje prof. Alejandra Valiña sa Sveučilišta u Valenciji započelo je prikazom povijesti španjolskog pravnog sustava.<sup>27</sup> Godine 1889. donesen je Zakonik<sup>28</sup> koji je podijeljen po uzoru na francuski CC na tri knjige. Specifikum je španjolskog stvarnog prava da ne vrijedi načelo zatvorenog broja stvarnih prava (*numerus clausus*). Kod prijenosa prava vlasništva na nekretninama vrijedi konsenzualni režim. Tako je bilo riječi i o registru imovine sličnom zemljišnoj knjizi, s tim da upis ima tek deklaratorni značaj, osim kada je riječ upisu hipoteke, prava zakupa i darovanja nekretnine, koji je konstitutivnog učinka. Međutim kod pokretnina profesor ističe kako je zanimljivo da je prevladalo učenje o kauzalnoj tradiciji, što se može pripisati povijesnim okolnostima – Španjolska je do 18. st. bila dio Habsburške Monarhije.

Prof. Alexandre Dias Pereira sa Sveučilišta u Coimbri obuhvatio je povijesni razvoj i glavne značajke pravnog sustava Portugala te portugalskoga Građanskog zakonika,<sup>29</sup> a u osnovnim crtama prikazan je i utjecaj portugalskog prava na pravne sustave prijašnjih portugalskih kolonija, prije svega na pravni sustav indijske savezne države Goe. Od pojedinih portugalskih pravnih instituta posebno su obrađeni konsenzualni model prijenosa prava vlasništva, usvojen po uzoru na francuski, te teorije kombinacije i apsorpcije u vezi s mješovitim ugovorima. Profesor ističe zanimljivost jednog učenja u doktrinarnim krugovima, a prema kojem kauza obveze nije pretpostavka valjanosti ugovora, pa je time po ovoj teoriji otvorena mogućnost apstraktnog stjecanja, što bi kao krajnju posljedicu značilo mogućnost valjanog stjecanja prava vlasništva samo ugovorom *in rem* bez predaje posjeda.

Prof. Paula Wojcikiewicz Almeida sa Škole prava FGV u Rio de Janeiru govorila je o brazilskom pravnom sustavu, koji prije svega karakterizira legalizam i formalizam.<sup>30</sup> Profesorica je najprije prikazala pojedine grane javnog prava u Brazilu te se najzad dotaknula i građanskog prava. Građanski je zakonik po uzoru na švicarski usvojen 1916., a smatra se „zadnjim klasičnim zakonikom dugog 19. stoljeća“.<sup>31</sup> Novi brazilski Građanski zakonik<sup>32</sup> podijeljen je u tri dijela te se, unatoč sličnosti sa strukturom BGB-a, uočava

---

<sup>27</sup> U Španjolskoj je tako dominirao suživot različitih pravnih sustava, što je rezultat spajanja različitih kraljevstava u novom vijeku. *Código Civil* iz 1851. imao je važnu političku funkciju u pravnoj centralizaciji zemlje, što je u njemu bilo naglašeno riječima kako se njegovim stupanjem na snagu ukidaju svi dotadašnji zakoni i običaji koji bi regulirali privatno pravo na cijelom poluotoku.

<sup>28</sup> *Código Civil* (BOE núm. 206) od 25. srpnja 1889.

<sup>29</sup> *Código Civil* (DL n.º 47344/66) od 25. studenog 1966.

<sup>30</sup> Pod tim se misli na reguliranje društvenih odnosa zakonom, odnosno na inzistiranje na pravnoj formalnosti, kao što su autentičnost i provjera, pa i za mnoge rutinske transakcije i aktivnosti.

<sup>31</sup> Razlog je što je taj kodeks bio posljednji od bitnih zakonika iz doba kodifikacija koje su stvarani pod izraženim liberalnim utjecajem s ciljem razbijanja feudalnog poretka i ujedinjavanja zemlje na temelju nove građanske klase, dok su kodeksi doneseni nakon toga bili pod utjecajem društvenih ideala koji su se pojavili nakon Drugog svjetskog rata, kao primjerice socijalna prava ili pak komunizam.

<sup>32</sup> *Código Civil Lei n.º 10.406* (Diário Oficial da União Seção 1.) od 10. siječnja 2002.

supstancijalna podudarnost s francuskim CC-om u prihvaćanju konsenzualnog kauzalnog sustava što se tiče prijenosa prava vlasništva.

Prof. Ursula Basset sa Sveučilišta u Buenos Airesu na početku je svojeg izlaganja istaknula da Argentina, za razliku od Europe, nema dugotrajnu, a ni stabilnu pravnu tradiciju budući da je utemeljena na kompleksu domorodačkih kultura i europskih osvajačkih težnja.<sup>33</sup> U drugoj polovici 19. st., nakon osamostaljenja i sukoba unutar pravničke struke o donošenju Zakonika,<sup>34</sup> donesen je Građanski zakonik, a 2014. na snagu stupa nova kodifikacija,<sup>35</sup> koja ima gotovo dvostruko više članaka nego prijašnja. Na nju su utjecali talijanski, francuski, quebečki i španjolski Zakonik.

### 3. ANGLOSAKSONSKI PRAVNI KRUG (*COMMON LAW*)

Prof. David Pugsley sa Sveučilišta u Exeteru govorio je o engleskom pravnom sustavu. Prema profesorovim riječima, on u svojoj suštini ima dvije karakteristike: *neizvozivost i neusvoživost*. Tako ističe činjenicu da je pretpostavka sustava *common law* postupni razvoj na nekom teritoriju, čime se ilustrira razlika u odnosu na rimsko pravo, koje se ipak može recipirati, odnosno izvoziti i usvojiti, kako su to pokazali moderni kontinentalni pravni poreci.

Prof. Eloise Ellis sa Sveučilišta u East Angliji dalje je nabrojila tri perspektive iz kojih se može promatrati *common law*: 1. kao pravo slučaja (*case law*) ili opreka pravu koje donosi zakonodavno tijelo (*statute law*), 2. kao kruto tradicionalno pravo ili u kao opreka fleksibilnim općim načelima prava (*equity law*) i 3. kao opreka kontinentalnom pravnom sustavu (*civil law*).

Kao primjer prava slučaja prof. Ellis opisala je kako je presedanom reformiran institut *trusta*<sup>36</sup> u presudi *Tinsley v Miligan*.<sup>37</sup> Ipak, navodi, kada zakon – ***statute law*** – uredi određeno pravno pitanje, takvo uređenje ima primat i suci su ga dužni slijediti.<sup>38</sup>

---

<sup>33</sup> Na početku 17. st. pravo je u Argentini bilo pretežito evangeličko, nesistematsko, kazuističko i pretežito javno, drugim riječima u građanskopravnom području prevladavali su uvjeti pravne nesigurnosti.

<sup>34</sup> Na jednoj je strani stajao Juan Batista Alberdi, tvorac Ustava, i Dalmacio Vélez Sársfield. Prvi se zalagao za liberalna pravna rješenja po uzoru na SAD te za apstraktna i fleksibilna pravna pravila te je bio protivnik donošenja kodifikacije, dok je drugi bio protivnik pravnih apstrakcija i zagovarao je kodifikaciju, i to po uzoru na europsku pravnu tradiciju. Na kraju je argumentacija potonjeg prevagnula i zakonici su doneseni (usp. sa *supra* njemačkim *Kodifikationstreit*).

<sup>35</sup> *Código civil y comercial de la nación* (Decreto 1795/2014, Ley 26.994) od 7. siječnja 2014.

<sup>36</sup> Više o *trustu* i njegovim pandanima u kontinentalnim sustavima u: Sulçe Nertila, *Trust as e Relationship Treated by Common Law Legal Systems and as a Relationship Treated by Civil Law Legal Systems. Things in Common and Comparison between the Two Systems.* // *European Journal of Sustainable Development* 4, 2 (2015), str. 221-226.

<sup>37</sup> *Tinsley v Miligan* [1993] UKHL 3 [1994] 1 AC 340.

<sup>38</sup> Kao primjer čistog statutarnog prava koje nema temelja u *common law* naveden je *Contracts (Right of Third Parties) Act (C 31)* iz 1999., koji je dopustio ugovaranje u korist trećih naspram tomu nesklone klasične anglosaksonske doktrine *privaty of contract*.

Profesor Pugsley opisao je *equity law*, koji je bliži statutarnom pravu jer je zapisan u obliku principa koje su tijekom stoljeća razvili istaknuti odvjetnici (*barristers*) i suci. To je pravo postojalo paralelno uz *common law*, gdje bi neki suviše kruti instituti bili fleksibilizirani preko tzv. *chancery*-sudova izravno pod Krunom.<sup>39</sup> Jedan aspekt prava *equity* u kontinentalnom pravnom poretku mogli bismo poistovjetiti primjerice s načelom pravičnosti.<sup>40</sup>

Kao primjer razlika u odnosu na sustav *civil law* Pugsley je naveo ugovorno pravo, gdje teorija objektivizma iz *common law* nalaže da se ugovorna obećanja tumače u skladu s razumnim očekivanjem druge strane (objektivni standard).<sup>41</sup> S druge strane kontinentalno pravo, koje se temelji na autonomiji volje, zahtijeva stvarni pristanak/suglasnost volja (subjektivni standard).

Posebno je zanimljiv bio osvrt profesorice Ellis na kratki esej Lorda Irvina od Lairga, *Lorda High Chancellor* Velike Britanije, u kojem se uspoređuje francuska sudska praksa s engleskom, drugim riječima, kontinentalna s anglosaksonskom. Tako se sud koji djeluje na temelju *common law* u svojem rasuđivanju koristi povijesnim pregledom odluka presedana koje se bave predmetnim pitanjem te je u tom svjetlu vrlo pragmatičan, konkretan i izravan. Za razliku od toga proces odlučivanja pri francuskim sudovima i analitičkiji je i apstraktniji. Osim toga zadatak je suca koji djeluje na temelju *common law* pronaći i identificirati odgovarajuće pravilo u presedanu, dok se francuski sudac usredotočuje na dedukciju, tumačenje i primjenu pisanih pravila.

#### 4. MJEŠOVITI PRAVNI SUSTAVI: SPOJ KONTINENTALNOG I ANGLOSAKSONSKOG PRAVA

##### 4.1. Europski mješoviti pravni sustavi

Profesorski bračni par prof. Pia Letto-Vanamo s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Helsinkiju i prof. Ditlev Tamm sa Sveučilišta u Kopenhagenu predavali su o nordijskim pravnim sustavima, koji su opisani kao specifični kontinentalni sustavi s određenim sličnostima s

---

<sup>39</sup> Tako je zapravo jedna od funkcija *equityja*, tumači profesor, osim u pravičnosti, bila i u centralizaciji i pravnom ujedinjavanju, što je usporedivo s donošenjem klasičnih kodifikacija primjerice Njemačke, Austrije, Francuske, Italije i Španjolske, o čemu v. *infra* kod poglavlja o bivšem socijalističkom krugu.

<sup>40</sup> To se načelo izvodi iz Justinijanovih *Institucija* kao „*suum cuique tribuere*“ (*Inst.* 1,1,3-4). Profesor objašnjava da kao ekvivalent u pravu *equity* postoji primjerice tzv. *proprietary estoppel*, za što je profesor naveo primjer u *Dillwyn v Llewelyn (1862) 4 De G.F. & J. 517 C.A.*, gdje je otac obećao da će darovati kuću sinu, koji je zatim stupio u posjed i uložio u popravke i poboljšanje. Nakon očeve smrti sin je tvrdio da je *equitable owner*. Sud je, prihativši to, utvrdio da upravitelji ostavine moraju biti spriječeni (*estopped*) u uskraćivanju sinovih legitimnih vlasničkih interesa i naredio im da nekretninu prenesu na njega.

<sup>41</sup> *Blackburn J. u Smith v Hughes (1871) L.R. 6 Q.B. 597 na 607: Ako se, bez obzira na stvarnu namjeru, jedna strana ponaša tako da bi razuman čovjek vjerovao da pristaje na uvjete koje je predložila druga strana te ta druga strana na temelju tog uvjerenja sklapa ugovor s prvom stranom, prva strana koja se tako ponaša bila bi u obvezi kao da je namjeravala složiti se s uvjetima predloženima od druge strane.*



anglosaksonskim pravom. U doktrini se nekada taj sustav naziva i skandinavska podskupina kontinentalnog prava.

Tako je, iako je zbog geografskog položaja izostao prvotni utjecaj rimskog prava, ono postalo prisutno u Skandinaviji preko njemačkog pandektnog utjecaja.<sup>42</sup> Ipak, u 19. stoljeću pojavljuje se doktrina skandinavskog realizma kao kritika njemačkog formalizma i konstruktivizma i donosi ideju socijalnog inženjerstva, koja se očitovala u poimanju aktivne uloge države. Tako se u skandinavskoj literaturi može pronaći doktrina socijalnog građanskog prava, prema kojoj argumente u korist socijalne države treba primijeniti i na privatno pravo. Profesori navode zanimljiv primjer.

Naime, kako se vlade nordijskih država u pravilu pridržavaju svojih predizbornih obećanja (npr. izdašna i redovita socijalna davanja), tako se na sporazum između dviju privatnih strana gleda ponajprije kao na obećanje, bilo jednostrano bilo dvostrano. Davanjem obećanja izražava se, sukladno toj doktrini, volja za izvršenjem određene činidbe, a prava koja su nastala obećanjem određena su razumnim očekivanjima da će se obveza ispuniti, što odgovara objektivnom standardu svojstvenom anglosaksonskom pravu.<sup>43</sup>

Dalje, prof. Eleonor Kristoffersson sa Sveučilišta u Örebro istaknula je da nordijski pravni sustavi, iako im je zakon primarni izvor prava, nemaju u njemu izriekom regulirane određene pravne institute te je njih oblikovala sudska praksa. Tako velik broj općih principa ugovornog prava ne potječe iz pisanih izvora. Za primjer je uzet institut bezrazložnog bogaćenja, koji se u 19. st. počeo smatrati nepostojećim jer nije bio zapisan u zakonu. No ipak je u praksi Vrhovnog suda zabilježeno da se u balansiranju interesa prodavača i kupca mora stremiti pravednom rezultatu, što podrazumijeva i konkretizaciju načela bezrazložnog bogaćenja. Takvo reguliranje određenog pravnog pitanja od strane sudske prakse čini švedski sustav sličnim anglosaksonskom.

Prof. Steven sa Sveučilišta u Edinburghu predstavio je škotski građanskopravni poredak kao mješoviti nekodificirani pravni sustav – hibrid anglosaksonskog i kontinentalnog prava.<sup>44</sup> U Škotskoj je javno pravo u najvećoj mjeri ozakonjeno u parlamentu, a privatnopravni odnosi zakonom su regulirani u manjem broju slučajeva. Međutim u posljednjih je deset godina zakonodavna regulativa privatnog prava postala intenzivnija<sup>45</sup>

---

<sup>42</sup> Tako primjerice kauza nije relevantna za valjanost obveze.

<sup>43</sup> U tom je kontekstu zanimljiva presuda *Danish Television* (Højesteret 877) iz 1985., gdje se uspostavlja ograničenje načela oslanjanja. Radilo se o tome da je televizor izložen u izlogu trgovine imao na sebi pogrešno napisanu cijenu (1600 Dkr) umjesto prave (5200 Dkr). Kupac je htio kupiti uređaj za nižu cijenu jer se oslanjao na ponudu, tj. obavijest o izloženoj nižoj cijeni, no trgovina je to odbila. Sud je presudio da označavanje cijenom čini obvezujuću ponudu, no ipak je odlučio u korist tuženika (trgovina) budući da je tužitelj (kupac) *bio ili morao biti svjestan greške* jer je, kako je Sud zaključio, činom prethodnog fotografiranja izloga bio svjestan da bi kasnije moglo doći do spora glede valjanosti ponude.

<sup>44</sup> U Škotskoj je s druge strane zanimljiv razvoj mješovitog sustava jer, dok je više-manje jasno otkuda potječu anglosaksonski pravni utjecaji, rimskopravni utjecaj u Škotsku je došao ponajprije zahvaljujući povratku škotskih pravnikâ s kontinentalnih europskih sveučilišta na kojima se poučavalo rimsko pravo.

<sup>45</sup> Tako se, među ostalim, razmišlja o kodifikaciji svekolikog obveznog prava.

pa su tako izglasani zakoni koji obuhvaćaju npr. kupoprodajno, zemljišnoknjižno, obiteljsko i nasljedno pravo. Ugovorno je pravo u pretežnom dijelu ostalo dio sustava *common law*, jednako kao i odštetno pravo i pravo koje se tiče pokretnina. Posebno je objašnjen škotski konsenzualni model stjecanja prava vlasništva, sličan francuskom.

Slična je situacija s Maltom, čiji je pravni sustav predstavio prof. Patrick Galea sa Sveučilišta na Malti. Malteški sustav hibrid je francuskog i engleskog prava. Tako je donesen Građanski zakonik<sup>46</sup> modeliran pretežito po uzoru na francuski, dok je tradicija *common law* najizraženija u javnom pravu, ali i u pomorskom i pravu društava. Profesor je pritom istaknuo kako velik broj sporova nastaje zbog činjenica kao što je primjerice usporedna primjena engleskog prava društava i tradicionalno kontinentalno poimanje imovinskih prava ili istodobno postojanje prava trusta i francuskog instituta patrimonija.<sup>47</sup>

#### 4.2. Mješoviti pravni sustavi izvan Europe

U Quebecu – hibridu francuskog i engleskog prava – čiji je pravni sustav predstavio prof. Mathieu Devinat sa Sveučilišta u Sherbrookeu, donesena je građanska kodifikacija<sup>48</sup> nalik na francusku, samo što je imala i četvrtu knjigu o trgovačkom pravu i, osim na francuskom, sastavljena je i na engleskom jeziku.<sup>49</sup> Kodeks Quebeca sadrži *case law*, odnosno dotadašnje sudske presude, koje su inkorporirane kao članci u Zakonik. Zato se u Zakoniku nalaze odredbe o institutu *trust*. Anglosaksonski koncept prevladao je u oblikovanju sudske prakse pa se tako, za razliku od francuskog, koji slijedi klasičan koncept kolektivnih, jednoglasnih i anonimnih odluka, prepoznaje u učestalosti izdvojenih mišljenja. Uz to, profesor ističe, dok su francuske presude kratke i temeljene na deduktivnom zaključivanju i zakonu, quebečke su dugačke i temeljene na diskurzivnom zaključivanju kao i na velikom broju izvora autoriteta (v. *supra* o kratkom eseju Lorda Irvinga).

Kodifikacija Louisiane – hibrida francuskog, španjolskog i engleskog prava – iz 1825. (novelirana 1870.), koju je prikazao prof. Markus Puder sa Sveučilišta u New Orleansu, preuzela je, nakon inicijalno španjolske vlasti i zakona, institucijski sustav, tj. tri knjige po uzoru na francuski CC. Stoga je profesor Zakonik slikovito opisao kao “španjolsko vino u francuskoj boci”. Najznačajnija je razlika u usporedbi s CC-om, naglašava profesor, drugačiji pristup izvorima prava, jer dok CC daje zakonu prvo mjesto u toj hijerarhiji, Zakonik Louisiane daje jednaku pravnu snagu zakonu, običajima, ali i sustavu *equity law*,

<sup>46</sup> *Civil Code* (Cap. 16) od 22. siječnja 1874.

<sup>47</sup> U francuskoj doktrini patrimonij obuhvaća neto imovinu pravnog subjekta. Koegzistencija s institutom *trust* problematična je zbog pitanja ubraja li se imovina koja je predmetom *trusta* u neto imovinu *trusteeja* ili beneficijara.

<sup>48</sup> *Civil Code of Quebec* (SQ, c. 64) od 1. siječnja 1994.

<sup>49</sup> Na papiru su tako verzije na oba jezika stajale jedna do druge: *side by side / enregards*, kako bi se istaknula formalna jednakost tih dvaju jezika, poredaka i kultura.

u čemu se ocrtavaju obrisi i anglosaksonske tradicije. Najzad taj je Zakonik imao izravni utjecaj na američko pravo i politiku.<sup>50</sup>

Posebno je zanimljivo bilo predavanje o južnoafričkom pravnom sustavu – hibridu nizozemskog, anglosaksonskog, ali i afričkog običajnog prava – koji je predstavio prof. Philip Thomas sa Sveučilišta u Pretoriji. Najprije kao nizozemska kolonija u kojoj je implementirano nizozemsko pravo, Južna je Afrika krajem 18. st. potpala pod englesku vlast i sustav *common law*, da bi se danas pojavile tendencije afrikanizacije prava u području nasljednog i obiteljskog prava. Profesor je u kontekstu postaparthejskog razvoja stvarnog prava istaknuo presudu *Port Elizabeth Municipality v. Various Occupiers*,<sup>51</sup> u kojoj je Ustavni sud položio važne temelje pravičnog postupanja.<sup>52</sup>

O mješovitom pravnom sustavu Puerto Rica, koji je hibrid španjolskog prava i angloameričkog prava, predavanje je održao prof. J. D. Vilaró Colón sa Sveučilišta Pontificia Universidad Católica de Puerto Rico. Uz povijesni razvoj prava i države Puerto Rico, ustavnopravne aspekte i ustrojstvo pravosuđa, u predavanju je posebno stavljen naglasak na specifičnosti instituta *trust* u pravu Puerto Rica

Na temu mješovitih pravnih sustava održan je i okrugli stol, čiji su sudionici bili navedeni profesori. Pravni sustavi gore opisanih država uslijed specifičnog povijesnog razvoja, odnosno kolonijalne baštine, nastali su kao hibrid anglosaksonskog i kontinentalnog prava. Poredbom su profesori došli do zaključaka da materijalno privatno pravo u mješovitim sustavima izvan Europe u glavnini odgovara onome u pravnim sustavima kontinentalnoga kruga, dok u postupovnom pravu i organizaciji sudstva prevladavaju utjecaji sustava *common law*. U onim sustavima gdje službeno ne vrijedi doktrina *stare decisis*, kao što je to na Malti i u Louisiani, sudske odluke ipak izrazito djeluju snagom svoje uvjerljivosti i faktički imaju učinak gotovo kao presedani.

---

<sup>50</sup> Tako je poznat slučaj *Bender v. Pfaff* iz 1930. u kojem je Vrhovni sud SAD-a na temelju imovinskog prava Louisiane utvrdio da se bračna stečevina ne može oporezivati samo na ime muža, nego oba bračna druga, a ta je presuda dovela do odluke Savezne vlade o zajedničkom povratu poreza na temelju zajedničkog dohotka.

<sup>51</sup> *Port Elizabeth Municipality v. Various Occupiers* 2004 (12) BCLR 1268 (CC) od 1. listopada 2004.

<sup>52</sup> Utvrdio je da se ljudi koji bez pravnog temelja okupiraju neko upražnjeno i nekorišteno zemljište u vlasništvu države ne smiju prisilno iseliti, nego da sudovi u predmetnim slučajevima moraju *ubaciti elemente milosti i suosjećanja u formalne strukture prava* te da su *pozvani uravnotežiti suprotstavljene interese na dosljedan način promičući ustavnu viziju empatičnog društva*.

## 5. NEKADAŠNJI SOCIJALISTIČKI PRAVNI KRUG: RAZDOBLJE ZAKASNJELIH KODIFIKACIJA<sup>53</sup>

Donošenje zakasnijih kodifikacija u tranzicijskim zemljama sadržavalo je brojne manjkavosti. Naime uslijed pomanjkanja financijskih sredstava, nedostatne pravne literature, odnosno nepostojanja tradicije pravne terminologije modernog građanskog prava, izrada i donošenje zakonika obilježeni su, prema riječima prof. Jaunisa Gumbisa s Pravnog fakulteta u Vilniusu, *karakteristikama brzopletosti i nespremnosti*.

Konkretno, norme jesu slijedile logiku i strukturu germanskog, odnosno romanskog pravnog kruga, no ipak je temeljni problem u tom slijeđenju nekoherentnost u prihvaćanju pravnih koncepata i instituta koji su zapravo „uvezeni“ iz različitih pravnih krugova. Naime u poljskom je pravu još 1964. donesen Građanski zakonik,<sup>54</sup> koji je uz brojne izmjene na snazi i danas,<sup>55</sup> a predstavio ga je prof. Jerzy Pisciulinski sa Sveučilišta u Krakovu. Nekoherentnost i sindrom suprotnih „uvezenih“ koncepata zapažaju se ovdje kod prijenosa prava vlasništva. Naime kada se radi o određenim stvarima, sustav je konsenzualan po uzoru na francuski. Međutim kod prijenosa prava vlasništva na generičkim stvarima prihvaćen je sustav kauzalne tradicije, a po tom se sustavu ravna i stjecanje određenih stvari od nevlasnika. Kod litavskog Građanskog zakonika,<sup>56</sup> čiji je pregled iznio prof. Gumbis, taj je problem još očitiji budući da su tu u pitanju cijele grane prava - obiteljsko pravo i građanski postupak preuzeti su iz Francuske, a pravo društava iz Njemačke, dok je građa slična talijanskom Zakoniku. Tu je kao referentni primjer i češki Građanski zakonik,<sup>57</sup> koji je predstavio prof. Michal Turošik sa Sveučilišta u Banskoj Bystrici, a koji je sastavljen pod utjecajima austrijskog, njemačkog, švicarskog, talijanskog i nizozemskog građanskog zakonika.

Daljnji se problem očituje u zadržavanju određenih socijalističkih pravnih koncepata. Iz razloga prevelikog broja imperativnih norma, prema riječima prof. Vekasa, u Mađarskoj je 2013. donesen novi Građanski zakonik,<sup>58</sup> koji je za glavni cilj imao upravo jačanje

<sup>53</sup> Taj je naziv upotrijebio prof. Lajos Vekas sa Sveučilišta u Budimpešti, koji je izložio vrlo zanimljiv kronološki prikaz građanskih kodifikacija i propisa već prema političko-pravnoj funkciji koju im je zakonodavac u pojedinom razdoblju namijenio. 1. Tako je prvo razdoblje klasičnih kodifikacija privatnog prava (npr. Njemačka, Austrija, Francuska, Italija, Španjolska), koje ima važnu ulogu u izgradnji nacionalne države i centralizacije te u oblikovanju prava za novo, građansko, društvo, koje raskida veze s feudalnim poretom. U tom se smislu uvode nama danas samorazumljivi instituti, poput pravne sposobnosti, putem koje se isticala formalna jednakost svih. 2. Drugo je razdoblje sistematskih kodifikacija privatnog prava (npr. Švicarska, Južna Amerika) kao izraz sažetka već postojećeg građanskog prava. Te kodifikacije tako karakterizira utjecaj velikog broj pravnih poredaka različitih zemalja (v. npr. *supra* Argentina). 3. Kao posljednje slijedi razdoblje zakasnijih kodifikacija privatnog prava u postsocijalističkim državama, koje imaju dvije funkcije: već spomenuta sistematizacija i oblikovanje društva prema novoj, kapitalističkoj paradigmi.

<sup>54</sup> *Kodeks cywilny* (MP 3343/IV) od 23. travnja 1964.

<sup>55</sup> Što se tiče recentnih događaja u vezi sa Zakonikom, godine 2006. dovršena je Zelena knjiga, koja predviđa donošenje novog reformiranog Zakonika, koji će biti sveobuhvatan u svojoj regulaciji – obuhvatio bi i trgovačko, obiteljsko i potrošačko pravo.

<sup>56</sup> *Civiliniu kodeksu Lietuvos Respublikos* (JstatymasNr VIII-1864) od 18. srpnja 2000.

<sup>57</sup> *Občanský zákoník* (Zákon č. 89/2012 Sb.) od 3. siječnja 2014.

<sup>58</sup> *Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről* (HL CLXXVII) od 23. veljače 2013.

privatne autonomije putem većeg broja dispozitivnih pravila.<sup>59</sup> Kao daljnji primjer možemo spomenuti ruski Zakonik,<sup>60</sup> koji je u nekoliko navrata bio predmetom izmjena i dopuna, a koji je prikazao doc. Anton Rudokvas sa Sveučilišta u St. Peterburgu. Tako u ruskom stvarnom pravu postoje dvije vrste, koje su specifikumi sovjetske socijalističke doktrine – pravo ekonomske domene i pravo operativnog upravljanja – što su, pojednostavljeno rečeno, prava korištenja i upravljanja određenom imovinom uspostavljena u korist društava u javnom vlasništvu, ali i u privatnom pod strogim državnim nadzorom. Reformiranje takvih koncepata, ali i prava društava generalno, bio je jedan od razloga za rekodifikaciju 2013.<sup>61</sup> Prof. Turošik dodao je i primjer slovačkog Zakonika iz davne 1964.,<sup>62</sup> prema kojem je kao opće načelo ostalo načelo *superficies non solo cedit*, odnosno ono što je izgrađeno na zemljištu ne smatra se dijelom zemljišta. Taj je Zakonik, doduše, ostao kao supsidijarni izvor prava i *lex generalis*, dok je većina područja uređena posebnim zakonima.

Sličan se problem može uočiti i u estonskom pravnom sustavu, koji je predstavila prof. Irene Kull sa Sveučilišta u Tartuu, a karakterizira ga djelomična kodifikacija, gdje je privatno pravo u potpunosti regulirano posebnim zakonima, dok je od Građanskog zakonika<sup>63</sup> zadržan samo opći dio kao pozitivno pravo. No profesorica je navela jedan drugi problem s kojim se mogu poistovjetiti i ostali tranzicijski poreci, a taj je hiperregulacija. Problem je opisan na primjeru odredbe o povredi ugovora, gdje se dakle može vidjeti namjera estonskog zakonodavca da se uslijed nedostatka moderne pravne tradicije iscrpnom pisanom regulacijom pokrije što više aspekata.<sup>64</sup> Visoka razina kodificiranosti jednako je tako karakteristika litavskoga privatnog prava, pa se tako u dotičnom Zakoniku mogu pronaći odredbe o više od 80 tipova različitih ugovora.

Problematičnost se očituje i na nestabilnosti pravnog sustava, koji obiluje čestim, i to selektivnim, zakonskim promjenama. Tako su prof. Tatjana Josipović sa Sveučilišta u Zagrebu i prof. Tomislav Borić sa Sveučilišta u Grazu izložili pregled hrvatskih građanskopravnih reforma kao posljedicu procesa harmonizacije hrvatskog prava s *aquis communitrare* EU-a, tj. prilagodbe tržišnoj ekonomiji,<sup>65</sup> no one su se odvijale poentilistički, odnosno zakoni su često mijenjani i donosili su se na nekoordiniran način, a da se pritom nije razmišljalo o sveobuhvatnom pristupu regulaciji, a kamoli o donošenju kodifikacije.

---

<sup>59</sup> Zakonik je podijeljen u osam knjiga te su na njega utjecali BGB i posebno ABGB, koji se prometnuo u uzor za prijenos vlasništva kauzalnom tradicijom.

<sup>60</sup> Гражданский кодекс Российской Федерации (№ 51-ФЗ) od 1. siječnja 1995.

<sup>61</sup> Tako su neke od promjena bile uvođenje načela predugovorne odgovornosti i zabrane zloupotrebe prava te načela dobre vjere i slobode ugovaranja naspram dotadašnjem imperativnom programiranju, tj. obveznom sklapanju ugovora s državom od strane poduzetnika čija je dobit prelazila određeni prag.

<sup>62</sup> Občiansky zákonník (No. 40/1964 Sb.) iz 1964.

<sup>63</sup> Tsiviilseadustik (RT 2002, 35, 216) od 1. srpnja 2002

<sup>64</sup> Međutim kroz godine taj se stav promijenio te je zapravo sadašnja estonska politička odluka da se *pro futuro* pravni poredak u reguliranju privatnih odnosa što manje oslanja na pisani zakon, a sve više na sudsku praksu i pravnu doktrinu.

<sup>65</sup> Neki od učinaka europeizacije ugovornog prava jesu povećana zaštita slabije strane (potrošači/radnici), konkretizacija načela savjesnosti i poštenja (zabrana nepoštenih klauzula u potrošačkim ugovorima) i konkretizacija zaštite temeljnih prava (izričita zabrana diskriminacije).

Profesori su svoja predavanja posvetili predstavljanju procesa preobrazbe društvenog vlasništva i prikazu stvarnopravnog uređenja, kojemu je jedna od karakteristika, unatoč normativnim uspjesima kao što su povratak načelu *superficies solo cedit* i jačanje zaštite *bona fide* stjecatelja, neuređenost zemljišnih knjiga.

## 6. PRIVATNO PRAVO U EUROPSKOJ UNIJI

### 6.1. Europski građanski zakonik – perspektive?

Što se tiče stvaranja i donošenja europskog građanskog zakonika, prof. Gumbis naveo je tri razloga zašto to u ovom trenutku nije moguće. Kao prvi razlog istaknut je povijesnopolitički aspekt. Naime u Europi se od pada berlinskog zida, koji je obilježen, kako je to bio istaknuo profesor Lajos, donošenjem civilnih kodifikacija trećeg razdoblja, nije dogodio neki povijesno-političko značajni događaj (*breakthrough event*). Kao drugi razlog navedena je neujednačena praksa i manjak suglasnosti u primjeni prava među sudovima unutar država članica EU-a. Profesor je usporedio proces donošenja opće kodifikacije s međunarodnim običajem koji se stvara postojanjem objektivnog (ustaljena praksa u državama) i subjektivnog element (opći pristanak), a upravo je nedostatak ta dva elementa suština te problematike. Povezano s time, ni europski sudovi, Sud Europske unije i Europski sud za ljudska prava nisu uvijek dosljedni u donošenju presuda u političko osjetljivim pravnim stvarima, gdje je državi ostavljena široka margina diskrecije. Treći je razlog nespornost država članica da prihvate pravo EU-a kao superiorno nacionalnom.<sup>66</sup>

Imajući u vidu rečeno, europski je zakonodavac odlučio unificirati privatno pravo postupno:

- 1) putem inicijativa i projekata usmjerenih ka harmonizaciji i
- 2) putem prakse Suda Europske unije, koji djeluje kao neka vrsta Vrhovnog suda Europe zaduženog za ujednačenu interpretaciju prava EU-a.

### 6.2. Projekti harmonizacije

Opći prikaz projekata dala je doc. Viola Heutger sa Sveučilišta u Luzernu. U okviru toga pojavili su se problemi praktične prirode, kao što su različiti stilovi, načini interpretacije i posebno jezici. Tu je i pitanje kako bi se jedno takvo pravo trebalo stvarati – kroz Europsku komisiju i europski zakonodavni postupak, kroz nacionalne zakonodavce, putem *case law* Europskog suda, preko znanstvenih skupova, ili pak putem nevladinih udruga, zajedničkog tržišta<sup>67</sup> i sličnih samoregulatornih mehanizama. U svakom slučaju, jedna je od najprihvatljivijih strategija tzv. *best law approach*, odnosno proučavanjem

<sup>66</sup> Samo jedna, Nizozemska, daje supremaciju pravu Europske unije nad samim ustavom

<sup>67</sup> Takav se pristup zagovarao u *Komunikaciji* iz 2001. Europske komisije (*Communication de la Commission au Conseil et au Parlement européen concernant le droit européen des contrats* /\* COM/2001/0398 final).

instituta raznih pravnih poredaka od strane za to formiranih istraživačkih skupina (*study groups*) odabrali najbolje rješenje te nakon izbora ponuditi državama, odnosno subjektima, opciju da ga prihvate na dobrovoljnoj bazi (*opt in*) umjesto da im se nameće. Navedeni pristup već je iskušan na projektima *Principles of European Contract Law (PECL)*<sup>68</sup>; *Principles of European Tort Law (PETL)*<sup>69</sup>; *Draft Common Frame of Reference (DCRF)*<sup>70</sup> i *Common European Sales Law II (CESL II)*<sup>72</sup>. Neke skupine surađivale su u sklopu tzv. *Joint Network on European Private Law (COPECL)*.<sup>73</sup> U školi su se pobliže analizirali *PETL* i *CESL II*.

### 6.2.1. *Principles of European Tort Law (PETL)*

Rad *Europske skupine za odštetno pravo (Tilburg Group)*<sup>74</sup> rezultirao je 2005. *Načelima europskog odštetnog prava*. Član skupine prof. Bernhard Koch sa Sveučilišta u Innsbrucku na predavanju je izložio taj skup načela, koja se zapravo sastoje od principa već postojećeg odštetnog prava unutar europskih pravnih poredaka i formulirana su vrlo neodređeno kako bi mogla poslužiti kao model europskom, odnosno nacionalnim zakonodavcima za raspravljavanje o mogućnostima harmonizacije. Tako je prihvaćen tzv. *fleksibilni sistem*, gdje je stroga lista pretpostavaka zamijenjena balansiranjem interesa uz ravnjanje prema listi apstraktnih faktora.<sup>75</sup> Konkretniji je stav s druge strane zauzet u slučaju određivanja

<sup>68</sup> Hrv. *Načela europskog ugovornog prava*: <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/> od 8. listopada 2016. Tzv. Landova komisija (*Commission on European Contract Law*) izradila je 1998. *Principles Of European Contract Law (Parts I, II)*, a 2002. i *Part III*, zamišljen kao *Common Core of the European Systems* i kao dio *lex mercatoria*.

<sup>69</sup> Hrv. *Načela europskog odštetnog prava*: <http://civil.udg.edu/php/biblioteca/items/283/PETL.pdf> od 8. listopada 2016.

<sup>70</sup> Hrv. *Nacrt zajedničkog referentnog okvira*: [http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcfr\\_outline\\_edition\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcfr_outline_edition_en.pdf) od 8. listopada 2016.

<sup>71</sup> Tzv. *Acquis grupa (Study Group on a European Civil Code and the European Research Group on Existing EC Private Law)* izradila je 2009. na temelju PECL-a *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference*. DCRF, iako neobvezujući, budući da sadrži načela zajednička modernim društvima, postaje sve utjecajniji. Tako se npr. Lord Malcolm u predmetu *Phil Wills v Strategic Procurement (UK) Ltd* [2013] CSOH 26 čak i pozvao na predmetni dokument ističući primjenjivost principa sadržanih u njemu.

<sup>72</sup> Hrv. *Prijedlog za Uredbu o zajedničkom europskom pravu kupoprodaje*: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011PC0635&from=EN> od 8. listopada 2016.

<sup>73</sup> Hrv. *Zajednička mreža europskog privatnog prava (Zajednička načela europskog ugovornog prava)*: <http://www.copecl.org/> od 8. listopada 2016.

<sup>74</sup> <http://www.egtl.org/> od 8. listopada 2016.

<sup>75</sup> Tako primjerice opis potrebnog standarda ponašanja obiluje izrazima kao što su u *okolnostima razumna osoba* ili *ovisnost o prirodi i vrijednosti zaštićenog interesa, opasnosti radnje, stručnosti koja se očekuje od osobe koja tu radnju poduzima, predvidljivosti štete, odnosu bliskosti ili posebne povezanosti uključenih osoba* ili „*pristupačnost u troškovima, metoda opreza ili alternativnih postupaka*“ (article 4:102 *PETL: Required standard of conduct*).

uzroka štetne radnje uslijed više mogućih uzroka.<sup>76</sup> <sup>77</sup> Prof. Koch zaključio je svoje predavanje s predstavljanjem *spin-off* projekta u realizaciji *Digest of European Tort Law*.<sup>78</sup>

### 6.2.2. *Common European Sales Law II (CESL II)*

Prijedlog za Uredbu o zajedničkom europskom pravu kupoprodaje<sup>79</sup> predstavili su prof. Irene Kull i prof. Van den Haute. Profesori su najprije iznijeli ključne razloge pokušaja stvaranja jedinstvenog režima ugovornog prava.<sup>80</sup> Europska je komisija prihvatila spomenuti *best solution method*, tj. primjenu Uredbe na dobrovoljnoj bazi (*voluntary basis*) kada ugovorne strane dolaze iz različitih država članica (*cross-bordercontract*). Materijalno, *CESL II* obuhvaćao je kupoprodajne ugovore i ugovore o uslugama povezenima s kupoprodajama, a kao njihove objekte, uz materijalna dobra, i digitalne sadržaje poput *softwarea*. Među opća načela koja vuku korijene iz zajedničkog *ius commune* svrstavamo slobodu ugovaranja, načelo *lex specialis*, načelo suradnje, načelo savjesnosti i poštenja. Kod potonjeg je načela doduše veliki problem predstavljala neujednačena interpretacija diljem europskog kontinenta. Uz to je Uredba sadržavala i neke odredbe za koje su predstavnici makropoduzetnika (*businesses*) tvrdili da su nejasne.<sup>81</sup> Ti su razlozi stvorili, unatoč izglasavanju Uredbe Europskog parlamenta iz 2014., otpor u redovima velikih država u Vijeću ministara, tako da je prijedlog *CESL II* povučen iz zakonodavne procedure.

<sup>76</sup> U tom slučaju ne dolazi do solidarne odgovornosti, gdje je jedan od potencijalno odgovornih dužan nadoknaditi cijelu štetu, a zatim se regresirati od ostalih, nego se odgovornost dijeli tako da se svaka radnja koja je mogla biti uzrokom štete smatra uzrokom u mjeri koja je razmjerna vjerojatnosti da je konkretna radnja uzrokom štete (article 3:103 *PETL: Alternative causes*).

<sup>77</sup> Time je prihvaćeno mišljenje Lorda Hoffmana u Domu lordova u predmetu *Barker v Corus (UK) plc* [2006] 2 WLR 1027, [2006] UKHL 20, [2006] 2 AC 572 od 3. svibnja 2006. da, bez obzira na činjenicu da štetnik mora odgovarati za štetu, isti ne smije biti odgovoran za štetu veću od one koju je prouzrokovao. To je ujedno i primjer približavanja anglosaksonskog i kontinentalnog pravnog koncepta.

<sup>78</sup> B. Winiger, H. Koziol, B.A. Koch, R. Zimmermann (ur.), *Essential Cases on Natural Causation Digest of European Tort Law Vol I*, Springer, Vienna/New York, 2007; B. Winiger, H. Koziol, B.A. Koch, R. Zimmermann (ur.), *Essential Cases on Damage Digest of European Tort Law Vol II*, De Gruyter, Berlin/Boston, 2011.

<sup>79</sup> *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a Common European Sales Law* /\* COM/2011/0635 final - 2011/0284 (COD) \*/

<sup>80</sup> U relevantnim istraživanjima na europskoj razini sudionici u kupoprodajnom prometu navode nepoznavanje ugovornog prava u stranoj zemlji u kojoj namjeravaju poslovati kao primarnu prepreku u *business-to-consumer* transakcijama (fusnota), a kao treću u *business-to-business* transakcijama. Dodatno, negativne posljedice primjene različitog prava, a unutar jedinstvenog tržišta, odražavaju se i u obliku ograničavanja tržišnog natjecanja i ograničavanju izbora proizvoda, što u konačnici dovodi do većih cijena.

<sup>81</sup> Poput primjerice one sadržane u čl. 109(4), a prema kojoj kupac može odbiti prihvatiti da prodavatelj koji je bio ponudio ispunjenje obveze protivno ugovoru obvezu ponovno ispuni u skladu s ugovorom ako (a) se ponovno ispunjenje ne može ostvariti dovoljno brzo i bez značajnih neugodnosti (*promptly and without significant inconvenience*) po kupca, (b) kupac ima razloga vjerovati (*has reason to believe*) da se ne može osloniti na prodavateljevo izvršenje u budućnosti (...)



### 6.3. Praksa Suda Europske unije

Osim spomenutih inicijativa važnu ulogu u procesu harmonizacije i unifikacije europskog privatnog prava svakako ima i Sud Europske unije (dalje: Sud).

Predavanje o implementiranju direktiva Europske unije u nacionalne pravne sustave i odgovornosti države za štetu nastalu u vezi s tim održao je prof. Günter Herzig sa Sveučilišta u Salzburgu. Kamen temeljac tom je pravnom razvoju postavila presuda *Frankovich*.<sup>82</sup> Obveza naknade štete (*governmental liability for tort*), koja mora biti proporcionalna nastaloj šteti ili gubitku, ne mora se čak ni temeljiti na krivnji organa odgovornog za povredu, već je dovoljno da je povreda dovoljno ozbiljna, što je kriterij položen presudom *Brasserie du pêcheur*.<sup>83</sup> Jednako je važna presuda u slučaju *Leitner*<sup>84</sup> u vezi s Direktivom o putovanjima iz 1990. godine,<sup>85</sup> kojom je Sud zaključio da Direktiva daje potrošačima i pravo na naknadu nematerijalne štete. Naime, budući da nacionalni zakoni u pitanju nisu poznavali naknadu štete uzrokovane gubitkom užitka godišnjeg (*loss of enjoyment of the holidays*), kao „štetu različitu od osobne povrede“ koja proizlazi iz neispunjenja ili nepravilnog ispunjenja usluga u okviru paketnog aranžmana, presudom je zapravo potvrđeno kako građani EU-a mogu računati na subjektivna građanska prava – u ovom slučaju pravo na naknadu štete – koja uspostavlja pravo Unije.

Daljnje je važne odluke Suda u području privatnog prava prezentirala prof. Verica Trstenjak sa Sveučilišta u Beču započevši s presudom u slučaju *Messner*<sup>86</sup> o odgovornosti potrošača u slučaju raskida ugovora, koja je utjecala na Prijedlog Uredbe *CELS II*. Vrlo je važna presuda u slučaju *Hotel Alpenhof*<sup>87</sup> jer je u njoj Sud *verbatim* naveo kriterije *exempli gratia* koji će nacionalnom sudu pomoći u primjeni prava EU-a. Profesorica je svoje predavanje zaključila prikazom Povelje EU-a o temeljnim pravima iz 2009., koja u sebi uključuje pravo na poštivanje privatnog života i zaštitu osobnih podataka. U to se ubraja i tzv. pravo biti zaboravljen (*right to be forgotten*), na koje se odnosi presuda *Google Spain*,<sup>88</sup> u kojoj je etablirana odgovornost operatera tražilica da obriše i blokira određene podatke.

---

<sup>82</sup> Presuda u spojenim predmetima C-6/90 i C-9/90 *Frankovich and Others* [1991] ECR I-5357 od 19. studenog 1991.

<sup>83</sup> Presuda u spojenim predmetima C-46/93 i C-48/93 *Brasserie du Pêcheur and Factortame* [1996] ECR I-1029 od 5. ožujka 1996.

<sup>84</sup> Presuda u predmetu C-168/00 *Simone Leitner* [2002] ECR I-2631 od 12 ožujka 2002.

<sup>85</sup> Direktiva Vijeća od 13. lipnja 1990. o putovanjima, odmorima i kružnim putovanjima u paket-aranžmanima (90/314/EEZ) (SL L 158, 23. 6. 1990.)

<sup>86</sup> Presuda u predmetu C-489/07 *Messner v Firma Stefan Kruger* [2009] ECR I-7315 od 3. rujna 2009.

<sup>87</sup> Presuda u predmetu C-144/09 *Pammer and Hotel Alpenhof* [2010] ECR I-12527 od 7. prosinca 2010.

<sup>88</sup> Presuda u predmetu C-131/12, *Google Spain SL, Google Inc. v. AEPD, Mario Costeja Gonzalez*, [2014] E.C.R. 317 od 13. svibnja 2014.

## 7. RADIONICE

Tema prve od tri radionice, na kojima su polaznici dobili hipotetski slučaj koji su trebali riješiti primjenjujući nacionalno pravo svoje države te zatim ta rješenja prezentirati i usporediti, bila je stjecanje od nevlasnika.<sup>89</sup> Na drugoj su radionici polaznici trebali riješiti slučaj s problemom neurednog ispunjenja ugovora.<sup>90</sup> Na kraju škole polaznici su sudjelovali u trećoj radionici, ovaj put na temu obiteljskog prava, točnije razvoda braka.<sup>91</sup>

## 8. ZAKLJUČAK

Polaznici škole, osim sudjelovanja u iscrpnom akademskom sadržaju, imali su priliku, zahvaljujući bogatim društvenim sadržajima organiziranima u sklopu škole, sklapati i produbljivati brojna poznanstva.

U okviru programa tzv. *Europskog iskustva* u smislu društvenih aktivnosti organizirane su tri zajedničke večere profesora i studenata te edukativni jednodnevni izlet u selo Hallstatt. Posebno je svečano bilo na *Ceremoniji otvorenja ljetne škole*, na kojoj su se osim uvaženih profesora polaznicima obratili Lord Thomas, predsjednik Vrhovnog suda Engleske i Walesa, i Guillaume Meunier, zamjenik predsjedatelja za građansko pravo pri Ministarstvu pravosuđa Francuske. Priređena je i *Europska večer*, zajedničko druženje studenata i profesora, tijekom kojega su studenti na šaljiv način predstavljali države iz kojih dolaze.

---

<sup>89</sup> Nakon što je nevlasnik prodao posuđenu knjigu trećoj osobi, a ova četvrtoj, postavilo se pitanje može li i pod kojim pretpostavkama vlasnik zahtijevati povrat knjige. Relevantna odredba u hrvatskom je pravu članak 118. Zakona o vlasništvu i drugim stvarnim pravima (NN 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14), koji regulira stjecanje od nevlasnika. Zanimljivo je kako su polaznici iz JAR-a ustanovili da se po pravu njihove države, nasuprot kontinentalnim pravnim rješenjima, dobra vjera ne uzima u obzir ni u kojem slučaju, odnosno tko god stekne posjed stvari na bilo kojoj pravnoj osnovi, a koja je iz vlasnikova posjeda izašla protivno njegovoj volji, ne može nipošto postati vlasnikom.

<sup>90</sup> Radilo o ugovoru o instalaciji dijelova računalnog sistema. Prvi dio sistema instaliran je uspješno u roku, dok se s instalacijom drugog dijela kasnilo i pri tom još ispostavilo da je potpuno neupotrebljiv. Postavilo se pitanje koje pravne korake može poduzeti naručitelj sustava. Relevantne odredbe u hrvatskom su pravu članci 420.–422. Zakona o obveznim odnosima (NN 35/05, 41/08, 125/11, 78/15), koji regulira pitanje materijalnih nedostataka kod kupoprodajnog ugovora, a predstavljaju *lex specialis* s obzirom na, među ostalim, posljedice zakašnjenja i mogućnost raskida ugovora. Takav je slučaj zorno ilustrirao razliku između poredaka *civil law* i *common law*, jer dok su polaznici iz prvih isticali činjenicu kako se u pravilu najprije mora zahtijevati ispunjenje primarne obveze, polaznici iz drugog sustava (konkretno, iz Engleske i Australije) predstavili su rješenje prema kojem se uvijek po isteku ugovorenog roka za ispunjenje, bez potrebe ostavljanja dodatnog roka, može tražiti naknada štete.

<sup>91</sup> Problemi koji su se bili postavili pred polaznike jesu odbijanje razvoda od strane jednog bračnog druga, uzdržavanje nezaposlenog bračnog druga s kojim djeca nastavljaju život te plaćanje troškova studijskog školovanja djece. Relevantne su odredbe u hrvatskom pravu članci 50.–57. Obiteljskog zakona (NN 103/15), koji reguliraju pitanje razvoda braka, zatim članci 295.–302., koji se odnose na uzdržavanje bračnog druga, odnosno članak 290. o pitanju uzdržavanja punoljetnog djeteta. Kako se na obiteljskom pravu načelno dobro može vidjeti tradicija određene zemlje, tako upada u oči da zemlje na sjeveru, naspram zemalja poput Hrvatske, Srbije i Italije, u pravilu ne obvezuju roditelje na uzdržavanje punoljetnog djeteta koje se dalje školuje (u sustavima *common law*), odnosno ta obveza traje kraće (u Nizozemskoj do 20. godine), dok u Danskoj studenti koji ne rade imaju pravo na dohodak (900 euro) od države do 24. godine.

Zadnje predavanje održao je prof. Rainer, koji je istaknuo važnost učenja što većeg broja stranih jezika i potrebu većeg usmjeravanja obrazovanja pravника u području komparativnog prava. Naime stvarna harmonizacija pravnih poredaka u EU-u i u svijetu ne leži u pukom zapisivanju istovjetnih pravnih rješenja, tj. u harmonizaciji na papiru, nego u harmonizaciji pravnog mišljenja (*harmonization of legal thinking*) u smislu stvaranja jedinstvene pravne znanosti, te u učenju jezika kao alata u tom procesu.

Slijedom navedenog te s obzirom na to da su predmet analize u školi bili pravni poreci iz cijelog svijeta, profesor je poručio da će se ljetna škola europskog privatnog prava od sljedeće godine i službeno nazivati ljetnom školom komparativnog privatnog prava.

Nakon zaključne evaluacije programa i rezultata rada, ljetna škola europskog privatnog prava zatvorena je dodjelom diploma polaznicima.

Autorov je dojam da je škola uspjela ostvariti svrhu proširenja pravnih i kulturnih vidika. Intenzitet škole u smislu mnogobrojnih akademskih, odnosno društvenih sadržaja tako ostavlja neupitan pečat na profesionalni i osobni razvoj mladog pravника. Ovu bismo školu osobito preporučili, s obzirom na zahtjevnost programa i razinu potrebnog prethodnog znanja, studentima poslijediplomskih studija pravnih znanosti te studentima viših godina diplomskog studija prava koji su uspješno svladali kolegij Građansko pravo.